

Horizonty světového agrárního trhu

Horizon of world agricultural markets

Petr TUČEK

VÚZE PRAHA

Souhrn, klíčová slova

The volume of the international agricultural trade had been increasing slowly than other industry trade in the last few decades. One of the main reasons is the ever-lasting large agricultural subsidisation and a continual high level of national agricultural markets protection. The WTO has struggled to remove the trade barriers in international agricultural trade, however fruits have not appeared. Current mid-term predictions take into account the increasing level of world agricultural production, increasing demand for agricultural commodities and its price raising as well, except fundamental international agricultural markets recovery in the next 10 years. The main incentives in the world trade will be the increasing level of population along with its income improving.

International agricultural trade, total support to agriculture, growth of the value of agricultural exports and imports, world commodity prices

Ve druhé polovině 20. století se objem mezinárodního obchodu zvýšil sedminásobně, zatímco světová produkce veškerého zboží vzrostla jen 4krát. V posledních pěti dekádách převyšovala dynamika růstu mezinárodního obchodu vzestup světové produkce každoročně. Vzdůst veškeré produkce v globální měřítku se v uvedeném padesátiletí promítl do zdvojnásobení příjmů průměrného obyvatele zeměkoule.

Zvyšování objemu mezinárodního obchodu s agrárními produkty bylo však zřetelně pomalejší. Růst poptávky po potravinách a zemědělských surovinách byl relativně nižší než po průmyslovém zboží a zatímco průměrná dovozní cla na průmyslové zboží poklesla v uplynulých padesáti letech ze 40 % na 4 %, vývoj barrier mezinárodního obchodu se zemědělskými surovinami a potravinami měl zcela opačné tendence.

V devadesátých letech se dynamika růstu mezinárodního obchodu dále zrychlila. Průměrný roční přírůstek jeho objemu v období 1990 - 00 byl 6,3 %, přičemž paralelní meziroční nárůst světové produkce činil pouze 4,2 %. Vývoz se zvyšoval rychleji než produkce nadále ve všech výrobních sektorech. Podíl průmyslového zboží na světovém exportu vzrostl ze 70 % v r. 1990 na 75 % v r. 2000.

Disproporce mezi průmyslovým a zemědělsko-potravinářským zbožím ve skladbě světového exportu se zvyšovala. Podíl vývozu agrárních produktů na globální agrární produkci se od r. 1990 do r. 2000 zvýšil o 27 %, ovšem korespondující podíl vývozu průmyslového zboží na produkci vzrostl ve stejném období o 63 %. Průměr-

ná roční hodnota světového vývozu zemědělsko-potravinářského zboží se zvýšila ze 348 mld. USD v období 1990 - 94 na 445 mld. USD v letech 1995 - 99, s rekordní výší v r. 1996. Přes tento pokračující růst hodnoty mezinárodního agrárního obchodu se jeho podíl na světovém obchodu veškerého zboží snížil tak, že v r. 2000 činil pouze 9 %.

Mezinárodní obchod s agrárními produkty byl v uplynulém období negativně ovlivněn zhoršením klimatu v oblastech významných pro vývoz a odpovídajícím snížením nabídky, výskytem závažných onemocnění hospodářských zvířat (BSE a slintavka a kulhavka) v regionech s důležitými relevantními trhy, v neposlední řadě pak finančními a měnovými krizemi v druhé polovině dekády v Jihovýchodní Asii, Ruské federaci a v některých - pro agrární trh důležitých - jihoamerických zemích.

Hlavní překážkou dynamického rozvoje mezinárodního agrárního obchodu však zůstávají vysoké rozpočtové podpory zemědělství a nepřiměřená míra ochrany národních agrárních trhů zejména ve vyspělých zemích. Ty znemožňují efektivní využívání přírodních zdrojů, silně deformují mezinárodní trh, vedou ke zvyšování polarizace sociálně rozděleného světa a k růstu spotřebitelských cen potravin a daní. Navzdory dlouholetému úsilí GATT (a WTO) se zatím příliš nedaří ozdravit a liberalizovat mezinárodní agrární obchod. Po ukončení UK GATT a podpisu „Zemědělské smlouvy“ v Marakeši se paradoxně světový agrární obchod vyvíjel hůře než v předcházejícím pětiletí.

Tab. 1: Průměrné roční přírůstky hodnoty agrárního vývozu a dovozu (v %)

	VÝVOZ			DOVOZ		
	1986 - 89	1990 - 94	1995 - 99	1986 - 89	1990 - 94	1995 - 99
Svět celkem	12,2	5,6	1,6	9,0	4,6	2,0
- z toho						
Vyspělé země	11,7	5,5	1,4	9,2	4,3	1,5
EU (15) ¹⁾	9,6	6,7	2,0	3,6	4,0	-0,7
USA	10,2	3,6	0,7	2,4	4,1	7,0
Rozvoj. země	5,8	5,2	2,2	8,6	5,3	3,1
Evropa	5,3	5,6	0,1	3,0	-3,4	1,2
Afrika	4,1	1,8	2,6	2,4	2,8	0,8
Asie	10,9	7,4	0,0	11,1	5,3	3,7
Latinská Amerika	1,4	4,7	5,0	7,7	11,5	3,1

¹⁾ EU bez intra-obchodu, EU odpovídá EU (15)

Pramen: *Agricultural Policies in OECD Countries, OECD 2002*

Významně tento vývoj ovlivnil fakt, že reálné ceny agrárních produktů na mezinárodním trhu v uplynulých dvaceti letech klesaly. Vycházíme-li z podkladů FAO¹, lze odhadnout pokles reálných cen agrárních produktů v r. 2000 na 43 % úrovně

¹ Arcal Y., Maetz M.: Trends in world and agricultural trade, FAO, 1999

r. 1980. Ve druhé polovině devadesátých let se také nominální ceny agrárních komodit na mezinárodním trhu snižovaly. V r. 2000 byly o 33 % nižší než v r. 1995. V období 1999 - 2001 byly ceny zemědělsko-potravinářského zboží nejnižší za celé uplynulé desetiletí. Ceny průmyslových výrobků paralelně vzrůstaly a reálné směnné relace mezi cenami agrární produkce a průmyslové produkce se za posledních dvacet let zhoršily o více než 50 %.

Tab. 2: Meziroční změny průměrných světových exportních cen¹⁾ komodit v období 1990 – 2000 (v %)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	1990-94	1995-00
Veškeré suroviny Σ	8,1	2,5	-3,7	-18,4	1,0	14,9	1,2	0,7
Zemědělské suroviny	4,5	-3,5	-7,9	-17,1	2,9	1,6	4,4	-3,3
Potraviny	8,1	12,2	-10,9	-12,5	-15,3	-0,8	-0,8	-3,2
Obiloviny	17,3	19,8	-23,1	-15,5	-12,4	-2,8	-1,3	-2,8
Rostlinné oleje a proteinové moučky	7,6	10,8	0,2	-10,3	-23,6	-2,4	0,6	-3,0
Maso	-17,0	-0,7	3,9	-10,4	5,1	4,2	-0,9	-2,5
Hnojiva	10,6	13,7	1,1	2,8	-4,0	-5,0	-2,8	3,2

¹⁾ Změny vypočteny z cen v USD

Pramen: *Agricultural Policies in OECD Countries, OECD 2002*

Jedním z rozhodujících faktorů, omezujících a deformujících vývoj mezinárodního agrárního trhu (který je zhruba od osmdesátých let typickým trhem kupujícího, s převahou nabídky nad poptávkou, kde určuje podmínky obchodu převážně kupující), jsou pokračující rozpočtové podpory agrárních sektorů zejména v průmyslově vyspělých zemích a s nimi obvykle spojená vysoká míra ochrany vlastních agrárních trhů. Tyto mnohamiliardové částky rozpočtových prostředků, používané k podpoře zemědělství, vedou k nadprodukcí u silně subvencovaných komodit a poklesu jejich cen na mezinárodním trhu. Paradoxně pak tento stav nezřídka rezultuje v další rozšiřování produkce obvykle v zadlužených rozvojových zemích.

Některé tyto země musí splácet své závazky v konvertibilních měnách a platební prostředky k úhradě svých dluhů mohou obvykle získat pouze exportem zemědělských komodit. Když cena komodity klesne, reagují často tím, že rozšíří produkci, protože nemají alternativní vývozní schopné zboží. Typickým příkladem produktu, u kterého se to stává, je cukr. Některé rozvojové země při poklesu dosažitelné vývozní ceny reagují rozšířením jeho produkce, protože musí vyvézt tolik, aby inkasovaly nutnou částku na splátky svých závazků. Abstrahujeme-li od toho, že takovéto případy staví některé tržní teorie na hlavu, je zřejmé, jaké důsledky deformované tržní vztahy mají.

Skutečné ozdravení mezinárodního agrárního trhu je evidentně podmíněno minimalizací subvencování agrárních sektorů, přičemž tento proces by měl proběhnout ve všech zemích a u všech komodit. Důsledkem odstranění rozpočtových podpor by nepochybně bylo drastické omezení produkce silně subvencovaných komodit v některých (převážně

vyspělých) zemích a snížení jejich nabídky na mezinárodním trhu, doprovázené většinou zvýšením cen na tomto trhu. Paralelní redukce celních tarifů a netarifních překážek obchodu² (které v poslední době mnohé vyspělé země používají rostoucí měrou jako náhradu za snížená cla, která jsou důsledkem jimi přijatých závazků ve WTO) by naopak přiblížila ceny mezinárodního trhu cenám spotřebitelským.

Důsledky odstranění nebo alespoň výrazného snížení agrárních podpor a celních tarifů by pro zemědělství některých zemí (a pro navazující zpracovatelská odvětví) byly fatální. Uvážíme-li např., že Brazílie (dnes rozhodující „hráč“ na mezinárodním cukerním trhu) vykazovala již v r. 1999 náklady na produkci cukru od 4,5 do 5,5 US centů/lb (3,4 – 4,1 Kč/kg)³ a porovnáme tyto náklady s minimálními garantovanými cenami cukrovarů v evropských zemích, je evidentní, proč musí být v těchto zemích tak vysoká dovozní cla a co by znamenalo jejich výrazné snížení, resp. odstranění. Velmi podobná je situace u mléka a mléčných výrobků, skopového masa, obilovin, hovězího masa a dalších produktů.

V posledních letech se celková podpora zemědělství (Total support to agriculture – TSE) poněkud snížila. Ve třiceti zemích OECD⁴ činila v r. 2001 celkem 311 mld. USD (347 mld. EUR), což odpovídalo 1,3 % HDP těchto zemí. V porovnání s r. 2000 (321 mld. USD, resp. 348 mld. EUR) došlo tedy k malému poklesu. Také dlouhodobě se v zemích OECD míra podpory zemědělství relativně snižuje. V období 1986 - 88 představovaly rozpočtové prostředky na podporu zemědělství v zemích OECD 2,3 % jejich celkového HDP⁵.

Z nominálního koeficientu ochrany (Nominal Protection Coefficient NPC), který zhruba vyjadřuje stupeň ochrany domácích producentů, lze usoudit, že ceny zemědělských výrobců v zemích OECD byly v r. 2001 v průměru o 31 % vyšší než ceny stejných produktů na mezinárodním trhu. V komparaci se stavem v období 1986 - 88 jde o výrazné zlepšení uvážíme-li, že v tomto období byly CZV vyšší než ceny světového trhu o 58 %.

I když rozhodující podíl globálně poskytovaných subvencí agrárním sektorům připadá na OECD, mnohé ostatní státy, které nejsou členy této organizace, podporují své agrární sektory rovněž. Aktuální odhad celosvětové hodnoty podpory zemědělství nemáme, nicméně ze starších dat lze usuzovat, že globálně se koncem devadesátých let tato podpora mohla blížit 600 – 650 mld. USD.

Lze konstatovat, že stav a vývoj mezinárodního agrárního trhu v uplynulých deseti letech byl pro většinu subjektů na tomto trhu, zejména ale pro zemědělské výrobce, neuspokojivý. Většina relevantních prognóz dalšího vývoje je sice mírně optimistická, zdaleka ale ne tak jako v polovině minulé dekády. Mnozí experti se shodují v názoru, že pokud se nepodaří zásadním způsobem snížit objem transferu rozpočtových prostředků do agrárních

² Jde převážně o veterinární a fytosanitární limity, požadavky na specifické značení a popis zboží, požadavky na respektování „duševního vlastnictví“, specifické jakostní limity, obaly apod.

³ The Public Ledger 1999, č. 148, s.10

⁴ Ze zemí OECD je exportováno cca 75 % veškerého agrárního zboží, které je na mezinárodním trhu obchodováno. Přitom 85 % vývozu agrárních produktů ze zemí OECD směřuje opět do zemí OECD.

⁵ Výše míry podpory je však také závislá (mj.) na vývoji cen subvencovaných komodit, resp. na rozdílu vnějších a vnitřních cen. Uvedené údaje je proto nutno chápat pouze jako relativní.

sektorů států a výši tarifních i netarifních překážek mezinárodního obchodu, nebude světový trh se zemědělsko-potravinářským zbožím „zdravě fungovat“ a jeho deformace - se všemi důsledky - budou přetrvávat.

Poslední signály, týkající se možného budoucího vývoje, nejsou právě optimistické. Nový „zemědělský zákon“ USA, podepsaný 13. 5. 2002, který bude normou v následujících šesti letech (Farm Security and Rural Investment – FSRI) představuje poměrně výrazné zvýšení podpor americkým zemědělcům v porovnání s obdobím působnosti předchozího zemědělského zákona USA, platného do r. 2002. Reakce EU prozrazují nespokojenost a zklamání nad vzrůstajícím subvencováním amerického zemědělství, které je navíc orientováno převážně na zvýšení konkurenceschopnosti vývozu⁶. Pro třetí země z toho pak rezultuje pravděpodobnost dalších komplikací v jednání ve WTO a tedy zpomalování žádoucího ozdravného procesu mezinárodního agrárního trhu. Je pravděpodobné, že zejména francouzští zastánci zachování stávající SZP v EU, odmítající jakoukoliv změnu a označující návrhy na reformu SZP za „ultraliberální“ a destruktivní budou mít více argumentů a jejich názor získá na váze.

Přes vyslovené obavy nejsou střednědobé ani dlouhodobé predikce vývoje mezinárodního agrárního trhu pesimistické. **Výhled OECD do r. 2007** počítá s tím, že světová poptávka po zemědělských produktech a potravinách bude v následující polovině dekády vzrůstat a bude vyšší než v období 1995 - 00. Zejména se to projeví v růstu poptávky po obilovinách, olejninách a mléčných produktech. Hlavními „hnačími faktory“ budou růst světové populace a příjmů na obyvatele. Svojí pozitivní roli bude i nadále hrát zdravotní osvěta a z ní vyplývající změny spotřebitelské poptávky (v rozvojových zemích změna spotřebitelských zvyklostí směrem k evropsko-americké skladbě výživy). Predikce počítá s poměrně značným zrychlením poptávky po pšenici, krmných obilovinách a olejninách zejména v rozvojových zemích, přičemž se zde předpokládá také dynamický růst spotřeby masa.

Tab. 3: Projekce přírůstku světové populace a příjmů podle Světové banky (kumulovaný přírůstek za celá pětiletí)

	Růst populace			Růst příjmů ¹⁾	
	1996 - 01 %	2002 - 07 %	2002 - 07 mil.	1996 - 01 %	2002 - 07 %
Svět celkem	8,0	6,7	333	16,7	18,2
Afrika	14,2	12,8	104	19,5	20,4
Amerika	8,1	6,7	46	20,6	17,7
Evropa	0,9	0,3	1	14,2	15,4
Asie	8,1	6,6	181	14,7	21,8
Oceánie	6,7	5,0	1	22,7	19,1

¹⁾ Příjmy jsou kalkulovány z cen v USD v r. 1995

Pramen: OECD Agricultural Outlook 2002 – 2007, OECD 2002

⁶ The 2002 U.S.Farm Bill: What's In It For CAP and WTO Reform? , EuroChoices 3, 2002,

Ceny rozhodujících agrárních komodit na mezinárodním trhu se budou v reakci na očekávanou vzrůstající poptávku pomalu zotavovat. Rozhodující podíl nárůstu produkce se očekává v rozvojových zemích, resp. v nečlenských zemích OECD. V členských zemích se počítá se zvýšením produkce hlavně u olejnin, krmných obilovin a rýže. V globálním měřítku předpokládá prognóza OECD průměrný přírůstek produkce pšenice 2,1 % ročně, olejnatých semen 2,4 %, krmných obilovin 2,3 % a rýže 1,1 % ročně. Světová produkce kravského mléka by se měla zvýšit od r. 2001 do r. 2007 o 9,5 % a meziroční přírůstek produkce masa (všech druhů) v tomto období predikuje OECD na 1,2 % ročně. Nejvyšší dynamika růstu ve světové živočišné výrobě podle citované prognózy bude u drůbeže, s průměrným meziročním přírůstkem 1,8 %.

Vývoz zemědělských produktů z vyspělých zemí, jmenovitě obilovin a olejnin, bude v prognostickém horizontu pokračovat, bude však vyšší měrou čelit silnější a vzrůstající konkurenci rozvojových zemí, zejména Brazílie a Argentiny. Prostor pro rychlejší exportní expanzi vyspělých zemí shledává prognóza OECD u výrobků s vyšší mírou přidané hodnoty, hotových potravin a polotovarů. Konkurenceschopnost agrárního vývozu ze zemí EU se bude spíše zvyšovat a v uvedeném časovém horizontu lze předpokládat, že agrární export EU bude realizovatelný zcela bez vývozních subvencí (což bude záviset na vývoji světových cen).

Výhled FAPRI pro období 2002 – 2012, který vychází z amerických makroekonomických a agrárně-politických úvah předpokládá, že se světová pěstitelská plocha pšenice bude do r. 2012 zvyšovat průměrně o 0,1 % ročně a produkce o 1,46 %, paralelně poroste poptávka a ceny pšenice na mezinárodním trhu budou dosahovat průměrného meziročního přírůstku 2,13 %. Plocha pod krmnými obilovinami v příští dekádě by měla vzrůst podle citované prognózy globálně o 3,8 mil. ha, paralelní vzestup poptávky po krmných obilovinách je predikován na 1,29 % ročně. Ceny krmných obilovin do r. 2012 porostou o 1,3 až 2 % ročně. Rozhodující bude, shodně s předpokladem OECD, vzrůstající kupní síla a populace v Asii, kde bude také nejvyšší zvýšení poptávky po zemědělských surovinách a potravinách.

Pěstitelská plocha olejnin ve světovém měřítku by měla vzrůst do r. 2012 o 8,56 mil. ha, přičemž přes 60 % tohoto nárůstu bude v zemích Jižní Ameriky. Drcení olejnin se zvýší celkem o 19 %, stimulem bude vzrůstající poptávka po olejích a olejnatých šrotech. Zvyšující se příjmy v rozvojových zemích budou i zde hlavní příčinou očekávaného vzestupu spotřeby rostlinných olejů, která do r. 2012 vzroste o 14 mil. t, resp. – v přepočtu na hlavu – se bude v příští dekádě zvyšovat o 0,07 kg ročně.

Všechny disponibilní prognózy světového zemědělství vycházejí víceméně shodně z dlouhodobých trendů, ovlivňujících vztah nabídky a poptávky na mezinárodním agrárním trhu. Akcentují stálý, i když zpomalující se růst počtu obyvatel země, z něho a z překotné investiční a nezřídka neracionální činnosti rezultující úbytek zemědělské a zejména orné půdy, dramaticky se zrychlující úbytek přirozených zdrojů výživy (rybolov, lov, sběr), drastický pokles venkovského a zemědělstvím se živícího obyvatelstva a souběžný nárůst obyvatel měst. Prognózy se také shodují v názoru na rozhodující roli

jihovýchodní Asie pro budoucí vzestup poptávky po agrárním zboží a poukazují na vysoké a poměrně setrvalé tempo růstu HDP v zemích jako je Čína a Vietnam, resp. Indie a Indonésie. Mezi riziky budoucího vývoje je nejčastěji uváděn vzrůstající deficit vody a možnost konfliktů, které tento deficit může vyvolat. Aktuální rizika jsou pochopitelně spojována s možnými cenovými výkyvy základních energetických surovin, přepravních sazeb a pojistného s očekávaným konfliktem na Blízkém Východě a s blíže nespecifikovanými otřesy mezinárodního trhu, které může případná válka vyvolat.

Naopak na vliv klimatických změn a extrémních výkyvů počasí na světovou agrární produkci (a spotřebu a obchod) nemají renomované prognostické instituce zdaleka shodný názor a amplituda predikcí v této oblasti je velmi široká.

Existuje však shoda, že nesporně prvořadým problémem mezinárodního agrárního trhu jsou podpory agrárních sektorů a bariery obchodu. Argumenty většiny subjektů v mnohaletých debatách o tomto deformujícím faktoru, ať ze strany odpůrců (obvykle RZ), či ze strany zastánců subvencování jsou logické a pochopitelné. O to trnitější bude cesta ke skutečnému ozdravení tržních vztahů v mezinárodním agrárním obchodu.

Zemědělství ve vyspělých zemích bude mít pravděpodobně na mezinárodním trhu větší perspektivní prostor v produktech s vyšší přidanou hodnotou a vyšší mírou národní práce. To se samozřejmě plně vztahuje i na zemědělství české. V souvislosti s nadcházejícím vstupem ČR do EU ale asi není zcela rozumné počítat s nějakou vývozní expanzí u většiny významných agrárních komodit. Mnohem racionálněji se jeví snahy po (nezřídka opětovném) získání dominantních pozic na domácím trhu.

Použitá literatura

OECD Agricultural Outlook 2002 – 2007, OECD, Paris, 2002

Agricultural Policies in OECD Countries, monitoring and evaluation, OECD, Paris, 2002

Preparing for the Forthcoming Round of Multilateral Trade Negotiations on Agriculture, FAO, Rome, 1999

Baseline Assumptions and Price Projections, FAPRI, Washington, DC, 2002

Kontaktní adresa

Ing. Petr Tuček, CSc., VÚZE, Mánesova 75, 120 58 Praha 2; e-mail: tucek@vuze.cz;
tel: 222 000 305